

УНИКНЕННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ¹

Вступ

Україна перебуває тільки на півдорозі до досягнення мети процесу реформування системи оподаткування, який триває вже десять років. У ході цього процесу періоди істотних реформ чергувалися з періодами, коли реформування практично не відбувалося. Востаннє істотні зміни до системи оподаткування були внесені 1997 року, коли набрали чинності закони про податок на додану вартість (ПДВ) та податок на прибуток підприємств у новій редакції. На сьогодні стан справ такий, що в період 2003-2004 рр. може відбутися значний крок уперед у реформуванні податкового законодавства.

Одним із основних завдань Кабінету Міністрів та Верховної Ради на цьому етапі податкової реформи є реформування прибуткового податку з громадян, який на сьогодні регулюється Декретом Кабінету Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян” (Відомості Верховної Ради, 1993, N 10, ст. 77). Запропоновано кілька законопроектів з прибуткового податку з громадян, що мають на меті істотне розширення податкової бази та коригування шкали ставок оподаткування.

Слід, однак, мати на увазі, що намагаючись розширити базу оподаткування, можна припуститися помилок, які призведуть до неправильного оподаткування деяких видів доходів. У запропонованих законопроектах одні види доходів обійдені увагою, тоді як інші оподатковуються на кількох стадіях, що в результаті спричиняє подвійне (а подекуди й потрійне) оподаткування деяких видів доходів. Ця стаття має на меті висвітлити низку аспектів, пов'язаних із питаннями уникнення подвійного оподаткування і запропонувати просту схему, що показує, як необхідно робити вибір при вирішенні питання про те, які доходи оподатковувати.

База прибуткового податку з громадян

Аби повністю усвідомити, що мається на увазі під подвійним оподаткуванням, варто спершу створити єдину систему обліку доходів в Україні. Система обліку національного доходу, що застосовується для обліку ВВП, містить визначення необхідних термінів, якими можна скористатися для того, щоб з'ясувати поширені непорозуміння або хибні тлумачення, пов'язані з поняттям доходу.

Визначення національного доходу

Кожному студенту економічного вузу чи факультету добре відоме поняття *валовий національний продукт* (ВВП). ВВП – це вартість кінцевого виробництва товарів та послуг, що виробляються в країні.² Важливість поняття ВВП обумовлюється такими двома причинами: по-перше, ВВП України складає суму виробничої діяльності громадян України, що можна вважати за точку відліку для визначення бази для оподаткування. По-друге, методи обрахунку ВВП розробляються таким чином, щоб уникнути *подвійного рахунку*. Існують методи, що забезпечують точне відображення у ВВП суми фактичної економічної діяльності, що відбувається в країні. Всі економічні операції мають певне значення, але не всі суми економічних операцій включаються до ВВП. Проміжні операції (продаж сировини та матеріалів для процесу виробництва) не включаються до ВВП, тому що вартість таких операцій переноситься на майбутні періоди та включається до вартості кінцевого продукту.

¹ Автор – Джон Тіссен.

² ВВП відрізняється від ВВП тим, що включає результати виробничої діяльності українських громадян, які проживають за кордоном. Оскільки Уряд України оподатковує дохід українських громадян, що проживають в усіх країнах світу, то ВВП точніше відображає розміри бази оподаткування.

А як це стосується доходу? Дохід – це результат продуктивної (виробничої) діяльності. За кожну операцію з продажу існує плата. Вартість виробництва тотожно дорівнює вартості доходу. Отже, *чистий національний дохід* (ЧНД), визначається за стандартами обліку національного доходу як такий, що дорівнює валовому національному доходу з деякими незначними коригуваннями. Поняття чистого національного доходу дає нам основу для визначення бази оподаткування доходів. ЧНД включає виплати за всі види продуктивної (виробничої) діяльності а саме: заробітну платню, дивіденди, відсотки, прибутки тощо (джерела доходів представлені на врізці)³. Важливо наголосити на тому, що сума чистого національного доходу вільна від подвійного рахунку. Так само, як усі види економічної діяльності рахуються один, і лише один раз, – увесь дохід, що є результатом певного виду економічної діяльності, також рахується один, і лише один раз⁴.

ВВП із джерел доходів
Оплата праці найманих працівників
+ Чисті прибутки підприємства
+ Доходи самостійно зайнятих приватних підприємців
+ Доходи від оренди
+ Чисті відсотки
<hr/>
Національний дохід (НД)
+ Непрямі податки на підприємців та інші доходи
<hr/>
Чистий національний дохід (ЧНД)
+ Амортизаційні відрахування
<hr/>
Валовий національний продукт (ВВП)
– Чистий дохід посередників за кордоном
<hr/>
Валовий внутрішній продукт (ВВП)

Поширені хибні уявлення

Найпоширенішим хибним явленням є те, що дохідна база збільшується щоразу, коли особа отримує чи накопичує гроші, товари або послуги. Якщо одна особа (*P*) дає гроші другій (*R*), то чи має особа *R* оподатковуватися? Відповідь залежить від того, чому саме відбувається перехід грошей з рук у руки. Що зробив *R*, щоб заслужити плату? Чи зробив він внесок до валового національного продукту? Якщо *R* виконав якусь корисну дію, наприклад, надавав трудові послуги *P* (працедавцю), то *R* отримує дохід, пов'язаний із продуктивною (виробничою) діяльністю, а тому цей дохід підлягає оподаткуванню. Отже, заробітна плата оподатковується – це не викликає сумнівів.

Однак у цьому питанні є й зворотний бік. Для *P* дохід, отриманий *R*, є витратою. Чи не повинен *P* сплачувати податок на працю, яку здійснив *R*. Чому? Продуктивні зусилля, пов'язані з працею *R*, сприяють створенню доходу, який належить *R*. Таке розуміння впливає із системи обліку національного доходу, відповідно до якої існує потужний зв'язок між продуктивною діяльністю та доходом. *P* дозволяється вираховувати видатки на оплату праці з суми оподаткованого доходу, і це обґрунтовано, оскільки податкові зобов'язання за надання цих послуг повинні сплачуватися платником податків, який зробив внесок своєю працею, тобто *R*. У такий спосіб ми уникаємо подвійного рахунку. Отже, працедавцям слід дозволити віднімати суму заробітної платні від суми їхнього оподаткованого доходу. Знову ж таки, це не викликає сумнівів.

Приклад: скажімо, підприємство продало товарів на 2 млн грн, з яких 1 млн належить сплатити як заробітну платню, інші видатки складають 500 тис. грн; у результаті сума чистого доходу (прибутків), що підлягає оподаткуванню податком на прибуток підприємств, складає 500 тис. грн. Фонд заробітної платні (1 млн грн) підлягає оподаткуванню прибутковим податком з громадян. Коли б підприємству не дозволялося відраховувати суму заробітної

³ Фактичних даних про структуру доходної частини ВВП України обмаль. За даними Держкомстату, в 2001 р. структура ВВП була такою: 43 відсотки – оплата праці найманих працівників, 44,1 відсотка – чисті прибутки та інші доходи, 12,9 відсотка – чисті податки.

⁴ Варто зазначити, що ВВП обчислюється *касовим* методом, тоді як для оподаткування доходи обчислюються методом *нарахувань*. Це спричиняє невеликі розбіжності між визначенням бази оподаткування та ЧНД. Однак ці розбіжності пов'язані із *часом* сплати, а не з її *обсягом*.

плати з суми оподаткованого доходу, то сума його оподатковуваних прибутків склала б 1,5 млн грн. Якби фонд заробітної плати *також* підлягав оподаткуванню прибутковим податком з громадян, то загальна оподатковувана сума складала б 2,5 млн грн, хоча сума внеску до валового національного продукту становить лише 2 млн грн.

Отже, ми дійшли висновку, що податкове зобов'язання необхідно призначати саме тій особі, яка робить внесок до валового національного продукту⁵. Це дозволить уникнути подвійного нарахування. А як бути з подарунками? Скажімо, ситуація така: трудові послуги не надавалися, P просто дає гроші R . Чи підлягає оподаткуванню та сума, що її отримує R ? Відповідь буде негативною, оскільки в цьому разі продуктивної (виробничої) діяльності не відбувалося, жодного внеску до валового національного продукту не зроблено, немає також доходу, який потрібно віднести на R , а тому подарунок не підлягає оподаткуванню як дохід⁶. Власне, надання та отримання подарунків – це процес *перерозподілу* раніше накопиченого та оподаткованого доходу⁷.

Актуальні питання для України

Окрім заробітної платні, існує ще багато інших видів доходів. Нижче ми розглянемо як чинний, так і запропоновані режими оподаткування основних видів доходів.

Дивіденди

Дивіденди – це виплати, що здійснюються підприємствам чи особам, які інвестують фінансовий капітал у певну компанію. Компанія використовує інвестовані кошти для того, щоб придбати фізичний капітал (устаткування тощо). Фізичний капітал є важливою складовою процесу виробництва, і таким чином, є внеском до валового національного продукту. Пов'язані з таким внеском доходи, називаються *прибутками*, які можуть розподілятися у вигляді дивідендів або утримуватися компанією як *нерозподілені прибутки*. Прибутки мають оподатковуватися як дохід.

З цілої низки причин прибутки підприємств оподатковуються своїм, окремим прибутковим податком (податок на прибуток підприємств). Однак це не означає, що прибутки відрізняються від інших видів доходів. Дохід залишається доходом, а тому повинен оподатковуватися. Ускладнення виникають тоді, коли сплачуються дивіденди. Це обумовлено тим, що прибутки підлягають оподаткуванню податком на прибуток підприємств, тоді як дохід, що виплачується платникам податків – фізичним особам, часто сприймається як об'єкт оподаткування прибутковим податком з громадян. Звідси впливає необхідність узгодити ці два податки.

Чинне українське законодавство містить положення, відоме в міжнародній практиці як *авансовий корпоративний податок (АКП)*, відповідно до якого підприємство повинно утримати податок на сплачені дивіденди, але, водночас, йому дозволяється відносити ці суми на кредит податкового зобов'язання податку на прибуток підприємств. У такий спосіб прибутки розділяються на дві окремі частини, що не перекриваються: дивіденди та нерозподілені прибутки, – кожна з яких оподатковується лише один раз. В Україні зараз існує пропозиція скасувати авансовий корпоративний податок, і замість цього оподатковувати всі прибутки за ставкою податку на прибуток підприємств, а потім *іще раз* оподатковувати дивіденди за 15-відсотковою ставкою відрахувань. За такого режиму дохід, що виплачується у

⁵ По суті, це – питання розподілу. Доходи працівників краще оподатковувати на рівні працівників. Однак цей дохід, безумовно, можна оподатковувати й тоді, коли зобов'язання переноситься на працедавця. Розподіляти податкові зобов'язання таким чином, щоб вони належали особі, яка здійснює продуктивну діяльність, – просто зручніше

⁶ Цей погляд не відповідає так званому визначенню доходу Хейга-Сімонса. Відповідно до суті цього визначення, подарунки загалом вважаються доходом. Однак навіть прибічники визначення Хейга-Сімонса, як правило, виключають подарунки з бази оподаткування доходів, а натомість застосовують спеціальний режим для їх оподаткування.

⁷ Такий перерозподіл краще за все оподатковувати за допомогою окремого податку на подарунки та спадок.

формі дивідендів, оподатковуватиметься двічі⁸. Ця політика призведе до того, що відсоток податкового тягаря, який лежить на плечах інвесторів, перевищуватиме їхній внесок до валового національного продукту. Як наслідок, в інвесторів не буде сенсу робити інвестиції.

Приклад: Припустимо, що поточний прибуток підприємства становить 500 тис. грн. Половину цієї суми підприємство виплачує у вигляді дивідендів, а другу половину залишає як нерозподілений прибуток. Відповідно до чинного законодавства України обидва види доходів підлягають оподаткуванню за 30-відсотковою ставкою. Акціонери сплатять 75 тис. грн у вигляді податку на дивіденди, а підприємство сплатить 75 тис. грн як податок на прибуток підприємств⁹. Загальна сума оподаткованого доходу становитиме 500 тис. грн. Якби кредит з податку на прибуток підприємств за податки на сплачені дивіденди не був дозволеним, то оподаткуванню податком на прибуток підприємств підлягали б усі 500 тис., а плюс до того ще 250 тис. грн дивідендів також підлягали б оподаткуванню. У результаті маємо 750 тис. грн оподатковуваних доходів, тоді як в реальності сума прибутків становить 500 тис. грн¹⁰.

Додаткові компенсації працівникам

Найчастіше випадки подвійного оподаткування виникають за відсутності належного рівня ув'язування між прибутковим податком з громадян та податком на прибуток підприємств. Подвійне оподаткування дивідендів – це лише один із випадків подвійного оподаткування, існують й інші проблеми, пов'язані з подвійним оподаткуванням. Серед них найважливішими є питання компенсацій, що надаються працівникам (так званих “додаткових благ”). Працедавці оплачують працю своїх працівників різними способами, на сьогодні заробітна платня – це лише один із них. Працедавці можуть сплачувати пенсійні внески своїх працівників, їхні страхові внески, надавати у користування автомобілі та житло, що є власністю компаній, тощо. Система компенсацій, пов'язаних з оплатою праці, може бути досить складною. Усі види компенсацій (в тому числі заробітну платню та додаткові компенсації) варто розглядати як дохід, пов'язаний із внеском працівників до валового національного продукту та оподатковувати як дохід.

Існує два способи оподаткування додаткових компенсацій. Перший – оподатковувати всі компенсації як заробітну платню, включаючи їх до бази прибуткового податку з громадян та відносячи податкові зобов'язання виключно на працівників. Якщо такий варіант є реальним з погляду адміністрування податку, то це – найкращий варіант, оскільки саме завдяки зусиллям працівників і робиться внесок до валового національного продукту. *Інший* спосіб полягає в тому, щоб заборонити працедавцю утримувати суму додаткових компенсацій із суми доходу, що підлягає оподаткуванню податком на прибуток підприємств. У цьому разі сума компенсацій підлягає оподаткуванню за ставкою податку на прибуток підприємств, а податкове зобов'язання лягає на плечі підприємства. Зрештою, ця сума однаково залишається доходом, а податок на прибуток підприємств використовується для оподаткування доходів, отже, такий спосіб оподаткування є також прийнятним.¹¹

Проблеми виникають тоді, коли компенсації оподатковуються двічі: як податком на прибуток підприємств (через заборону відрахувань), так і прибутковим податком з громадян

⁸ На сьогодні така політика існує лише в податкових системах США та Російської Федерації.

⁹ 30% від 500 000 тис. грн становить 150 000 тис. Підприємство отримує податковий кредит розміром 75 тис. грн на податки, сплачені на дивіденди, в результаті загальна сума податкових зобов'язань становить 75 тис. грн.

¹⁰ Строго кажучи, дохід становить лише 500 тис. грн, а сума, що підлягає оподаткуванню – 750 тис.

¹¹ Податок сплачується не тією особою, яка мала б його сплачувати, однак податок є ув'язаним. Якщо працедавець може перенести податковий тягар на працівника, знизивши його заробітну платню або зменшивши додаткові компенсації, то фактичний розподіл податкового тягаря буде правильним. Якщо граничні ставки оподаткування податком на прибуток підприємств та прибутковим податком з громадян будуть різними, то обрахунок податкового тягаря буде неправильним. Це найкращий спосіб оподаткування тих компенсацій, які є складними для адміністрування або обрахування. Як приклад можна назвати використання службових автомобілів. Сьогодні в Україні широко застосовується заборона на відрахування поточних видатків, пов'язаних із використанням службових автомобілів.

(шляхом включення суми додаткових компенсацій до оподаткованого доходу). *Приклад:* відповідно до чинного законодавства, добровільні страхові внески, що сплачуються працедавцями від імені працівників, підлягають подвійному оподаткуванню. Запропоновані законопроекти не містять положень, які забезпечили б скасування цієї практики.

Крім того, проблема виникає також у тому разі, коли додаткові компенсації не оподатковуються ні податком на прибуток підприємств, ані прибутковим податком з громадян. *Приклад:* відповідно до чинного законодавства, обов'язкові пенсійні внески, що сплачуються працедавцями від імені працівників, не оподатковуються¹². Внески підлягають відрахуванню при оподаткуванні податком на прибуток підприємств і не включаються до оподаткованого доходу. Запропоновані законопроекти цю практику також не скасовують.

Заощадження

Громадяни заощаджують певну частину свого доходу, який залишився після оподаткування. Отже, основна сума, що кладеться на рахунок у банку, не може бути нічим іншим, ніж уже накопиченим доходом. З огляду на те, що суму цього доходу уже було оподатковано, повторне її оподаткування буде недоречним. Втім, можливий варіант *відстроченого* оподаткування. Це той випадок, коли громадянам дозволяється робити заощадження з сум доходу, нарахованого до сплати податків; тобто дохід заощаджується ще до того, як справляються податки, а оподатковується тоді, коли з банківського рахунку знімають основну суму. Одним із прикладів такої системи є схема пенсійних заощаджень "401k" у Сполучених Штатах, відповідно до якої працівникам, коли вони починають готуватися до виходу на пенсію, дозволяється робити заощадження на обмежену суму за рахунок неоподаткованого доходу. Використання таких схем пенсійних заощаджень може призвести до істотного скорочення поточних бюджетних надходжень, а тому воно суворо регламентується.

У всіх випадках сума відсотків, що утворюється за рахунок заощадження основної суми накопиченого доходу, – є доходом. Такий дохід можна віднести до сектора фінансових послуг і вважати, що послуга з надання тимчасового доступу до фінансового капіталу є внеском до валового національного продукту. Як така, ця послуга оподатковується негайно або під час зняття суми з рахунку.

Страховання та пенсії

Варто зазначити, що не всі випадки подвійного оподаткування обумовлені недостатнім рівнем ув'язування прибуткового податку з громадян та податку на прибуток підприємств. Є випадки, коли подвійне оподаткування відбувається самим прибутковим податком з громадян. Наприклад, певної обережності потребує питання оподаткування страхових пільг та пенсій. Потрібно зауважити, що багато видів страхових та пенсійних схем є, по суті, схемами заощадження. Власник поліса або пенсійного рахунку вносить кошти на рахунок, а в майбутньому може зняти їх з цього рахунку (або не робити цього). Страхова компанія заробляє прибутки завдяки тому, що суми страхових внесків перевищують суми страхових виплат, і такі прибутки, звісно, підлягають оподаткуванню. Втім, виникає питання, чи підлягають оподаткуванню страхові чи пенсійні виплати, що сплачуються власникові поліса?

Так само, як і у випадку заощаджень, відповідь залежить від того, з якої суми робилися страхові чи пенсійні внески – з суми неоподаткованого чи вже оподаткованого доходу. Якщо громадяни сплачують такі внески із суми вже оподаткованого доходу, то при отриманні страхових або пенсійних виплат оподатковувати їх уже не слід. Це також стосується і тих випадків, коли працедавець сам (повністю або частково) виплачує страхові або пенсійні внески, а потім ці виплати включаються до суми оподаткованого доходу працівника.

¹² Це виключення зараз пояснюють міркуваннями соціальної справедливості. Однак, якщо система оподаткування є правильною, то пенсіонери з низьким рівнем доходів виключаються з податкової системи шляхом застосування податкових пільг для осіб з низькими доходами, а ті, чий дохід високий, мали б сплачувати податки на весь обсяг своїх доходів.

Водночас, якщо внески працедавця не підлягають оподаткуванню або платнику податків дозволяється утримувати певні суми з оподатковуваного доходу на сплату страхових чи пенсійних внесків, то оподаткування таких виплат є доречним.

Це стосується як обов'язкових, так і добровільних пенсійних внесків та страхових полісів. Відсотки чи дивіденди, отримані на певні види страхових полісів, або пенсійні схеми за своєю суттю будуть, як зазначалося раніше, доходом і підлягають відповідному оподаткуванню – після накопичення або ж на момент зняття сум з рахунку.

Висновки

Усі види доходів підлягають оподаткуванню, причому одноразовому. Як вирішити, що слід оподатковувати? Існують два критерії, які в дев'яносто дев'яти відсотках випадків допоможуть відповісти на це запитання:

- ◆ Чи можна цю виплату класифікувати як внесок до валового національного продукту (чи-то поточного, чи попередніх періодів)? Чи можна визначити економічну причину такого податкового зобов'язання?
- ◆ Чи оподатковувалася вже ця сума доходу раніше? Якщо так, то повторному оподаткуванню вона не підлягає.

Відповідно до цих критеріїв, податкова база включає: заробітну платню, різноманітні компенсації, дивіденди, відсотки та поточні нерозподілені прибутки, і виключає такі виплати, як подарунки, спадки та основну суму на ощадних рахунках. Ці критерії, звичайно, не забезпечать вирішення всіх питань, але їх можна використовувати як ефективне правило для вирішення тих питань, що сьогодні дебатуються в Україні.